

# Rozdział I. Pojęcie i rodzaje odpowiedzialności prawnej

## § 1. Uwagi wstępne

Niniejszy rozdział ma charakter porządkujący i wprowadzający do tematyki monografii, którą stanowi odpowiedzialność prawna związków zawodowych w Polsce. Samo słowo „odpowiedzialność” może być interpretowane na różne sposoby. Słownik języka polskiego zawiera objaśnienie odpowiedzialności jako przyjęcia na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub o coś, jak również obowiązku moralnego lub prawnego odpowiadania za swoje lub czyjeś czyny i ponoszenia za nie konsekwencji<sup>1</sup>. Należy podkreślić, że dostępna jest bogata literatura prawnicza i filozoficzna poświęcona analizie pojęcia odpowiedzialności<sup>2</sup>.

W literaturze prawniczej istotne miejsce zajmują kwestie odpowiedzialności sprawczej, odpowiedzialności zobowiązaniowej, a także odpowiedzialności normatywnej<sup>3</sup>. Odpowiedzialność sprawcza obejmuje przypisanie komuś określonego sprawstwa, przy czym rozważać można także sprawstwo osób prawnych, co stanowi odpowiedzialność sprawczą *sensu largo*. Przedmiot odpowiedzialności sprawczej stanowi zdarzenie, które zostało wywołane i za które odpowiada sprawca. Z kolei odpowiedzialność zobowiązaniowa opiera się na stwierdzeniu zobowiązania pewnej osoby do danego zachowania<sup>4</sup>. Ponownie, podmiotem odpowiedzialności zobowiązaniowej może być zarówno osoba fizyczna, jak i prawna. Zobowiązanie, które stanowi przedmiot odpowiedzialności, może wynikać zarówno z przepisów obowiązującego prawa, jak i z norm społecznych.

---

<sup>1</sup> M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego PWN, t. 2 (L–P), Warszawa 1979, s. 469.

<sup>2</sup> M. Zimmerman, Responsibility, w: L.C. Becker (red.), Encyclopedia of Ethics, Vol. II, Nowy Jork, Londyn 1992, s. 1089–1095.

<sup>3</sup> A. Malec, O pojęciu odpowiedzialności prawnej, PF 2012, Nr 2(82), s. 219–227.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

Odpowiedzialność normatywna w literaturze bywa utożsamiana z pojęciem odpowiedzialności prawnej<sup>5</sup>. Nie jest to w pełni uzasadnione podejście, jako że w przypadku odpowiedzialności normatywnej możemy traktować o odpowiedzialności opartej na różnego rodzaju normach, podczas kiedy odpowiedzialność prawna to odpowiedzialność oparta wyłącznie na normach prawnych, a więc stanowi kategorię węższą względem odpowiedzialności normatywnej. Jako *signum specificum* odpowiedzialności normatywnej wskazuje się właściwość, że można od określonej osoby oczekiwać danej reakcji, ze względu na zaistnienie pewnych okoliczności, w oparciu na uprawnienie do tego typu działania. Tym samym wskazuje się, że dla przypisania odpowiedzialności normatywnej konieczne są następujące cztery elementy: 1) podmiot uprawniony do reakcji w stosunku do osoby odpowiedzialnej, 2) podmiot, któremu przypisuje się odpowiedzialność, 3) zdarzenie, ze względu na które może zostać przypisana odpowiedzialność, oraz 4) normatywna podstawa upoważniająca podmiot uprawniony do reakcji wobec podmiotu odpowiedzialnego, w związku z nastąpieniem określonego zdarzenia<sup>6</sup>.

Komentarza wymaga charakter osób odpowiedzialnych i osób uprawnionych – mogą być to zarówno osoby fizyczne, jak i prawne. Jeśli idzie o zdarzenie stanowiące przedmiot odpowiedzialności normatywnej, może ono dotyczyć w zasadzie dowolnej sytuacji. Istotne jest, że w przypadku odpowiedzialności normatywnej inaczej będzie kształtowało się znaczenie sprawstwa, w porównaniu chociażby z odpowiedzialnością sprawczą, jako że dla przypisania odpowiedzialności prawnej nie jest konieczne sprawstwo osoby odpowiedzialnej – ze względu na dopuszczalność odpowiedzialności nie tylko na zasadzie winy, lecz również na zasadzie ryzyka lub słuszności<sup>7</sup>.

Nadmienić należy, że przytoczona powyżej klasyfikacja odpowiedzialności nie jest jedyną dostępną. Przykładowo, wyróżnić można także podział na odpowiedzialność roli, odpowiedzialność wyniku oraz odpowiedzialność przyczynową<sup>8</sup>. W przypadku odpowiedzialności roli, mowa jest o sytuacji pod-

---

<sup>5</sup> *Ibidem*.

<sup>6</sup> *Ibidem*.

<sup>7</sup> Ch. Kutz, Responsibility, w: J. Coleman, S. Shapiro (red.), *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oksford 2004, s. 548–587.

<sup>8</sup> M. Peno, Dlaczego nie należy mylić odpowiedzialności prawnej z sankcją? Uwagi o odpowiedzialności prawnej i sankcji na tle przemian prawa karnego, w: K. Cikała, W. Zieliński (red.), *Społeczeństwo odpowiedzialne? O aspektach odpowiedzialności w życiu społecznym jednostek*, Kraków 2015, s. 138–151; M. Soniewiecka, *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Warszawa 2010, s. 195–197; H. Hart, *Punishment and responsibility: essays in the philosophy of law*, Oksford 2008, s. 226.

miotu wyznaczonej przez złożony zespół obowiązków, które są mu przypisane. Należyta realizacja tego typu obowiązków jest tożsama z działaniami odpowiedzialnymi. Tym samym odpowiedzialność roli w dużej mierze dotyczy zrealizowania określonego stanu rzeczy. Odpowiedzialność wyniku oznacza odpowiedzialność za określony fakt przed podmiotem, który jest upoważniony do jego rozliczenia<sup>9</sup>. Należy podkreślić, że w kontekście odpowiedzialności wyniku, odpowiedzialność jest powiązana z obowiązkiem spełnienia określonego aktu naprawczego wskutek decyzji podmiotu, przed którym się odpowiada. Odpowiedzialność przyczynowa mówi z kolei o tym, że ktoś lub coś jest przyczyną jakiegoś określonego stanu rzeczy, który społecznie jest ujemnie kwalifikowany<sup>10</sup>. W literaturze podkreśla się, że odpowiedzialność przyczynowa ma w głównej mierze funkcję uzasadniającą i ogranicza odpowiedzialność za wynik działania<sup>11</sup>.

Rozumienie odpowiedzialności w literaturze prawniczej jest zależne od kontekstu, zwłaszcza w przypadku filozofii prawa. Na łamach niniejszej monografii – ze względu na postawiony cel badawczy – wykorzystane jest przede wszystkim pojęcie odpowiedzialności prawnej, scharakteryzowanej w kolejnej sekcji.

Kolejne sekcje rozdziału zawierają charakterystykę właśnie odpowiedzialności prawnej, zasadniczej dla dalszych rozważań prowadzonych na łamach monografii. Osobna sekcja dotyczy problematyki odpowiedzialności słusnościowej, która również może mieć znaczenie dla rozpatrywania odpowiedzialności prawnej związków zawodowych w Polsce.

## **§ 2. Odpowiedzialność prawna w polskim systemie prawa**

Odpowiedzialność prawna jest zaliczana do podstawowych zagadnień w nauce prawa. Odpowiedzialność prawna, która stanowi podkategorię odpowiedzialności normatywnej, jest w zasadzie odpowiedzialnością przewidzianą w systemie prawnym, jako że wynika z obowiązujących norm praw-

---

<sup>9</sup> J.M. Fischer, M. Ravizza, Responsibility for consequences, w: J.L. Coleman, A. Buchanan (red.), In harm's way. Essays in honor of Joel Feinberg, Cambridge 1994, s. 183–184.

<sup>10</sup> M. Peno, Dlaczego nie należy mylić.

<sup>11</sup> T. Dybowski, W sprawie przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody, NP 1977, Nr 6, s. 820 i n.

nych<sup>12</sup>. W przypadku odpowiedzialności prawnej, konieczne jest jej określenie w normach prawnych, a nie w normach dowolnego typu, np. społecznych. Dzięki normom prawnym i skonstruowanej na ich bazie odpowiedzialności prawnej, możliwe jest rozstrzygnięcie, kto, za co, przed kim i w jakim trybie odpowiada<sup>13</sup>. Istotą odpowiedzialności prawnej jest ponoszenie przez określony podmiot przewidzianych przez prawo konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy podlegające ujemnej kwalifikacji prawnej, które można przypisać prawnie temu podmiotowi<sup>14</sup>. Odpowiedzialności prawnej przypisuje się szereg funkcji – m.in. prewencyjną, represyjną, czy też kompensacyjną. To, które z tych funkcji mają charakter dominujący, zależy z kolei od dziedziny prawa<sup>15</sup>.

W prawoznawstwie zdaje się dominować pogląd, zgodnie z którym odpowiedzialność prawna stanowi zbiorcze określenie odpowiedzialności w prawie<sup>16</sup>, używane w kontekście specyfiki konkretnych norm prawnych, stanowiących grunt dla odpowiedzialności w konkretnej sferze. W literaturze prawniczej odpowiedzialność prawna jest często traktowana jako zasada ponoszenia przez podmiot przewidzianych prawem konsekwencji zachowań, czy też stanów rzeczy albo zdarzeń, będących przedmiotem ujemnej kwalifikacji normatywnej, które można przypisać temu podmiotowi<sup>17</sup>. Istnieją dwa aspekty odpowiedzialności prawnej szczególnie silnie eksponowane w literaturze prawniczej: 1) ponoszenia konsekwencji prawnych czynu oraz 2) warunków, które determinują wyciągnięcie tych konsekwencji wobec danej osoby<sup>18</sup>. Co kluczowe, pojęcie odpowiedzialności prawnej nie powinno być utożsamiane z sankcjami prawnymi<sup>19</sup>. Sankcja prawna bowiem stanowi wyłącznie część odpowiedzialności prawnej.

Jak zostało już wskazane powyżej, dla przypisania odpowiedzialności prawnej nie jest konieczne, aby to podmiot ponoszący odpowiedzialność naruszył

---

<sup>12</sup> H. Kelsen, *Pure Theory of Law*, New Jersey 1967.

<sup>13</sup> M. Peno, Dlaczego nie należy mylić.

<sup>14</sup> W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej*, ZNUMK 1968, Nr 8, s. 12; K. Zagrobelny, *O okolicznościach kształtujących odszkodowawczą odpowiedzialność dłużnika*, w: P. Machnikowski (red.), *Odpowiedzialność w prawie cywilnym*, Wrocław 2006, s. 273.

<sup>15</sup> W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej*.

<sup>16</sup> M. Peno, Dlaczego nie należy mylić.

<sup>17</sup> M. Peno, Dlaczego nie należy mylić; W. Lang, *Struktura odpowiedzialności prawnej*; A. Zoll, *Materialnoprawna problematyka warunkowego umorzenia postępowania karnego*, ZNUJ 1973, Nr 62, s. 15 i n.; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2010, s. 39–40.

<sup>18</sup> M. Peno, Dlaczego nie należy mylić.

<sup>19</sup> *Ibidem*.

określoną normę (może być odpowiedzialny za inne podmioty), choć często taki stan może wystąpić. Norma sankcjonująca stanowi *de facto* upoważnienie do zastosowania sankcji wobec podmiotu odpowiedzialnego<sup>20</sup>. Z kolei normy sankcjonowane określają zalecany sposób zachowania podmiotu odpowiedzialnego<sup>21</sup>.

Koncepcja kelsenowska odpowiedzialności prawnej, ogólna i uniwersalna dla różnych gałęzi prawa, jest związana z zarachowaniem i konstrukcją norm sprzężonych<sup>22</sup>. Na przykładzie:

N1: kto czyni A, powinien B

N2: kto nie dopełnia czynności B, podlega karze

norma N2 jest normą sankcjonującą, natomiast norma N1 to norma sankcjonowana. Tzw. zarachowanie ma miejsce, kiedy N1 nie zostanie dopełniona, a odpowiedni organ w oparciu o N2 jest upoważniony do wymierzenia adekwatnych sankcji. W literaturze zauważa się, że w oparciu o N2 możliwe jest odróżnienie prawa od innych porządków normatywnych<sup>23</sup>.

Dla zaistnienia odpowiedzialności prawnej, konieczne jest naruszenie normy N1, która zawiera obowiązki nakładane na adresatów prawa. Naruszyć wskazane obowiązki można na różne sposoby, w zależności od sfery działalności i gałęzi prawa. Co kluczowe, podmiotami branymi pod uwagę w ramach analizy odpowiedzialności prawnej mogą być osoby fizyczne, osoby prawne, a także inne jednostki organizacyjne lub państwo. Traktowanie państwa jako podmiotu naruszającego i odpowiedzialnego jest spójne z koncepcją kelsenowską, jako że przyjmuje on monizm prawa i państwa<sup>24</sup>. Co istotne dla dalszych rozważań, traktując prawo dowolnego rodzaju, jako jeden wielki – globalny porządek prawny, rozważaniom można poddawać zachowanie wybranych podmiotów z perspektywy różnych gałęzi prawa. Naturalnie, dla dojścia odpowiedzialności prawnej do skutku, konieczne jest odpowiednie stosowanie przepisów proceduralnych<sup>25</sup>.

Powiązanie normy sankcjonującej i sankcjonowanej może mieć miejsce na kilku płaszczyznach. Po pierwsze, podmiot uprawniony do reakcji wobec

---

<sup>20</sup> A. Jamróz (red.), Wstęp do nauk prawnych, Białystok 1993.

<sup>21</sup> A. Malec, O pojęciu odpowiedzialności prawnej.

<sup>22</sup> H. Kelsen, Pure Theory of Law.

<sup>23</sup> M. Zalewska, Gunman Situation Vicious Circle and Pure Theory of Law, w: M. Araszkiewicz, P. Banaś, T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka (red.), Problems of Normativity, Rules and Rule-Following, Cham–Heidelberg–Nowy Jork–Dordrecht–Londyn 2015.

<sup>24</sup> H. Kelsen, Pure Theory of Law.

<sup>25</sup> M. Zalewska, Różne wymiary odpowiedzialności prawnej, AUL 2016, Nr 77, s. 7–10.

podmiotu odpowiedzialnego może być upoważniony normą sankcjonującą przede wszystkim, kiedy czyn narusza normę sankcjonowaną. Pod uwagę należy też wziąć sytuacje, kiedy skutek czynu narusza normę sankcjonowaną, lub kiedy zarówno czyn, jak i skutek naruszają normę sankcjonowaną<sup>26</sup>. Kluczowe znaczenie dla interpretacji powyższych relacji ma obszar prawa, do którego należy się odnieść. Przykładowo, w prawie karnym nie ma możliwości dochodzenia odpowiedzialności karnej bez złamania normy sankcjonowanej, co odzwierciedla zasada *nullum crimen sine lege*. W prawie polskim dostępne są przykłady dla zakazania zarówno skutku, jak i czynu (np. zabójstwo i usiłowanie zabójstwa). Niemniej jednak w praktyce występują także przypadki, które także przewiduje prawo, gdzie dozwolony jest sam czyn, lecz zakazany skutek (np. odpowiedzialność właściciela zwierzęcia za szkody wyrządzone przez to zwierzę)<sup>27</sup>.

Jak już zostało wspomniane, odpowiedzialność prawna występuje w poszczególnych gałęziach prawa, obejmujących normy realizujące różne, niekiedy odmienne cele<sup>28</sup>. Poniżej przedstawiona jest ogólna charakterystyka odpowiedzialności prawnej na kanwie prawa karnego, cywilnego, administracyjnego oraz prawa pracy, ze względu na znaczenie tych gałęzi dla tematyki monografii. Podkreślić należy, że opisane poniżej kwestie mają charakter skrótowy (wprowadzeniowy), dotyczą powszechnie uznawanych aspektów oraz nie obejmują detali pogłębionej analizy w ramach teorii prawa cywilnego, karnego, administracyjnego lub prawa pracy.

## I. Odpowiedzialność karna

Odpowiedzialność karna opiera się na odpowiedzialności danej osoby za określone przestępstwo lub wykroczenie<sup>29</sup>. Przesłanką dla dochodzenia odpowiedzialności karnej jest popełnienie czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia<sup>30</sup>. Ponadto odpowiedzialność karną za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie ponosi wyłącznie ten, na kim ciążył prawny, szczególny obowiązek zapobiegnięcia

---

<sup>26</sup> A. Malec, O pojęciu odpowiedzialności prawnej.

<sup>27</sup> *Ibidem*.

<sup>28</sup> M. Barzycka-Banaszczyk, Odpowiedzialność odszkodowawcza pracodawcy, Warszawa 2017, s. 9–36.

<sup>29</sup> S. Waltoś, Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 2008, s. 23.

<sup>30</sup> Art. 1 KK; L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 2013.

skutkowi<sup>31</sup>. Warto podkreślić, że wąskie ujęcie odpowiedzialności karnej obejmuje odpowiedzialność wyłącznie za przestępstwa, natomiast w szerszym ujęciu odpowiedzialność karna dotyczy także wykroczeń. Zarówno przestępstwo, jak i wykroczenie jest czynem społecznie szkodliwym, bezprawnym, zawinionym i zagrożonym karą przez ustawę<sup>32</sup>. Przestępstwa różnią się od wykroczeń w głównej mierze stopniem społecznej szkodliwości, który jest wyższy przy przestępstwach. W ramach przestępstwa wyróżnić można zbrodnię i występpek<sup>33</sup>. Popelniony czyn zabroniony powinien być rozumiany przez pryzmat art. 115 § 1 KK.

Przez czyn rozumie się zachowanie, tj. działanie lub zaniechanie osoby fizycznej. W ogólnym, klasycznym ujęciu, prawo karne nie uznaje odpowiedzialności karnej osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych, choć na uwadze należy mieć odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary<sup>34</sup>. Niemniej jednak odpowiedzialność podmiotu zbiorowego jest *de facto* skutkiem popełnienia przez osobę fizyczną określonych przestępstw w taki sposób, że przestępstwo może być przypisane podmiotowi zbiorowemu.

W przypadku odpowiedzialności karnej bardzo dużą rolę odgrywa wina, która jest warunkiem *sine qua non* zastosowania odpowiedzialności karnej. W oparciu o przepisy prawa karnego rozróżnić można winę umyślną oraz winę nieumyślną. Wina umyślna przybiera postaci zamiaru bezpośredniego (zamiar popełnienia przestępstwa lub wykroczenia) albo zamiaru ewentualnego (przewidywanie i godzenie się na popełnienie przestępstwa). Natomiast winę nieumyślną dzieli się na lekkomyślność (sprawca przewiduje możliwość popełnienia przestępstwa lub wykroczenia, ale bezpodstawnie przypuszcza, że tego uniknie) oraz niedbalstwo (sprawca nie przewiduje możliwości popełnienia przestępstwa lub wykroczenia, ale je popełnia wskutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, a możliwość jego popełnienia mógł przewidzieć)<sup>35</sup>.

Prawo karne przewiduje zbieg ocen prawnych, który polega na tym, że jeden czyn wyczerpuje znamiona więcej niż jednego przestępstwa, więcej niż

---

<sup>31</sup> Art. 2 KK.

<sup>32</sup> L. Gardocki, Prawo karne.

<sup>33</sup> Art. 7 § 1 KK.

<sup>34</sup> Ustawa z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1822).

<sup>35</sup> D. Świecki, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, Nr 11–12, s. 5–13.

jednego wykroczenia albo jednocześnie przestępstwa i wykroczenia. Przepisy prawa przewidują określone reguły wyznaczania kary w takich przypadkach<sup>36</sup>.

W ramach przestępstwa wyróżnić można tzw. postacie stadialne oraz postacie zjawiskowe. Postacie stadialne dotyczą przygotowania, usiłowania, lub dokonania czynu zabronionego prawem<sup>37</sup>. Należy zauważyć, że odpowiedzialność karna nie obejmuje w żadnym przypadku zamiaru, choćby był ujawniony, ponieważ stanowi on jedynie nastawienie psychiczne człowieka, a nie czyn. W odniesieniu do wykroczeń, nie odpowiada się karnie również za przygotowanie. Postacie zjawiskowe obejmują sprawstwo (również współsprawstwo, jak też sprawstwo na polecenie), podżeganie lub pomocnictwo<sup>38</sup>. Zakres odpowiedzialności karnej za postaci zjawiskowe jest zróżnicowany i zależy przede wszystkim od tego, czy sprawa dotyczy przestępstwa, czy też wykroczenia.

W odniesieniu do ścigania przestępstw obowiązuje zasada legalizmu – tym samym organ powołany do ścigania przestępstw jest zobowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego o czyn ścigany z urzędu, przy czym jeżeli przestępstwo ścigane jest jedynie na wniosek pokrzywdzonego, organ jest zobowiązany taki wniosek uzyskać. W prawie wykroczeń obowiązuje zasada społecznej celowości ścigania. Jeżeli okaże się, że lepsze efekty da zastosowanie środków oddziaływania wychowawczego, wtedy można zrezygnować z kierowania sprawy do sądu<sup>39</sup>.

## **II. Odpowiedzialność cywilnoprawna**

Kolejnym, kluczowym z perspektywy tematyki monografii, typem odpowiedzialności prawnej przywołanym w niniejszej sekcji jest odpowiedzialność cywilnoprawna. W przypadku odpowiedzialności cywilnoprawnej wyróżnić można przede wszystkim dwa wiodące reżimy odpowiedzialności – odpowiedzialność deliktową oraz odpowiedzialność kontraktową (odszkodowawczą). Odpowiedzialność cywilnoprawna może odnosić się zarówno do odpowiedzialności osoby fizycznej, jak i osoby prawnej.

---

<sup>36</sup> A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2014.

<sup>37</sup> J. Warylewski, Prawo karne. Część ogólna, Warszawa 2015, s. 353–374.

<sup>38</sup> *Ibidem*; M. Kulik, Formy zjawiskowe popełnienia przestępstwa w polskim prawie karnym, Ann.UMCS 2013, Nr 2, s. 127–143.

<sup>39</sup> I. Nowicka, R. Kupiński, Stosowanie środków oddziaływania wychowawczego w sprawach o wykroczenia, Prok. i Pr. 2004, Nr 7–8, s. 145–154.

### 1. Odpowiedzialność deliktowa

Dla zaistnienia odpowiedzialności deliktowej konieczne jest w ogólnym ujęciu wystąpienie szkody (w rozumieniu art. 361 KC), popełnienie przez sprawcę czynu niedozwolonego (dowolnego czynu naruszającego porządek prawny), wina sprawcy oraz związek przyczynowy między czynem niedozwolonym a szkodą. Odpowiedzialność deliktowa z art. 415 KC jest oparta na winie sprawcy. Poprzez formułę generalną deliktu sformułowaną w przepisach KC (art. 415) odpowiedzialność deliktową łączy się z każdą postacią winy, zatem zarówno z umyślną, jak i nieumyślną. Jedyne wyjątki stanowią te wskazane *explicite* w ustawie – wtedy odpowiedzialność jest ograniczona wyłącznie do winy umyślnej (jak w przypadku art. 422 KC). Zasadniczym celem odpowiedzialności prawnej w ujęciu deliktowym jest rekompensata szkody poniesionej przez poszkodowanego. Cywilistyczne ujęcie odpowiedzialności niejako stawia oddziaływanie wychowawcze na sprawcę na drugim miejscu<sup>40</sup>.

Co do zasady i zgodnie z ogólną zasadą sformułowaną w art. 6 KC, ciężar dowodu okoliczności wskazanych w art. 415 KC spoczywa na poszkodowanym. Zatem to poszkodowany powinien dowieść istnienia szkody, jej wysokości, związku przyczynowego i zawinonego oraz bezprawnego zachowania się sprawcy szkody. W praktyce, poszkodowany może oprzeć się także na konstrukcji domniemania faktycznego, jeśli bezprawnie naruszono jego dobra osobiste (art. 24 § 1 KC).

Ważne z perspektywy niniejszej monografii jest, że poszkodowany może posłużyć się także konstrukcją winy bezimiennej, która pozwala na przypisanie winy osobie prawnej, o ile wykazane zostanie, że szkoda została wyrządzona przez niezidentyfikowaną osobę fizyczną, działającą w strukturze organizacyjnej danej osoby prawnej – co naturalnie przystaje do charakteru struktury organizacyjnej związków zawodowych w Polsce. Należy jednak podkreślić, że wspomniana konstrukcja winy anonimowej (bezimiennej) nie wynika *expressis verbis* z przepisów prawa cywilnego, ale została sformułowana w judykaturze<sup>41</sup>. Zatem koncepcja winy bezimiennej znajduje zastosowanie przede wszystkim w przypadkach szkód z winy organów osób prawnych (art. 416 KC), wyrządzonych przez podwładnych (art. 430 KC), spowodowanych uchybieniami w funkcjonowaniu jednostek organizacyjnych osób praw-

---

<sup>40</sup> Z. Radwański, A. Olejniczak, Zobowiązania – część ogólna, s. 199.

<sup>41</sup> Wyr. SN z 14.11.1964 r., II CR 317/64, OSNCP 1965, Nr 11, poz. 189, z gl. A. Szpunara; wyr. SN z 14.3.1968 r., I PR 61/68, OSNP 1969, Nr 3, poz. 65, z gl. J. Dąbrowy; wyr. SN z 17.2.1967 r., I CR 435/66, OSNCP 1967, Nr 10, poz. 177.

nych<sup>42</sup>, jak np. zakładowych organizacji związkowych. Kolejnym istotnym wątkiem w kontekście odpowiedzialności deliktowej jest nadzór nad sprawcą szkody.

W konstrukcji nadzoru nad sprawcą szkody, zobowiązany do nadzoru odpowiada za własne zachowanie, przy czym to zachowanie nadzorowanego stanowi bezpośrednią przyczynę zaistniałej szkody. W świetle art. 415 KC poszkodowany może domagać się od nadzorującego naprawienia szkody. Niemniej jednak na poszkodowanym spoczywa obowiązek wykazania istnienia szkody, winy w nadzorze, jak również związku przyczynowego między winą w nadzorze a szkodą wyrządzoną przez nadzorowanego. Przepisy KC w takiej sytuacji przewidują dwa możliwe rozwiązania – dochodzenie odszkodowania od sprawującego nadzór (chyba że uczyniono zadość obowiązkowi nadzoru albo szkoda powstałaby także przy starannym wykonywaniu nadzoru<sup>43</sup>) albo w drodze wyjątku od sprawcy bezpośredniego szkody<sup>44</sup>. Warto także nadmienić, że szkoda poszkodowanego nie zostanie naprawiona z tytułu art. 427 KC także jeśli ściągnięcie odszkodowania lub wierzytelności od osoby odpowiedzialnej z tytułu winy jest niemożliwe albo bardzo utrudnione oraz jeżeli brak jest osób zobowiązanych do nadzoru. Jeśli brak jest osób zobowiązanych do nadzoru lub nie można uzyskać od nich naprawienia szkody, art. 428 KC przewiduje odpowiedzialność bezpośredniego sprawcy, któremu nie można przypisać winy ze względu na wiek, stan cielesny, lub stan psychiczny, na zasadzie słuszności jeśli z porównania stanu majątkowego poszkodowanego i sprawcy lub okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego<sup>45</sup>. Co istotne, jego czyn musi nosić znamiona bezprawnego. Wspomniana zasada słuszności odwołuje się do zasad współżycia społecznego i nakazuje uwzględnić w kontekście okoliczności sprawy stan majątkowy poszkodowanego i sprawcy (art. 428 KC).

W kontekście odpowiedzialności prawnej związków zawodowych warto wspomnieć także o odpowiedzialności osób powierzających wykonanie czynności innej osobie. Jeden z rodzajów wskazanej odpowiedzialności został sformułowany na łamach art. 429 KC. Ma on charakter ogólny i dotyczy wszelkich sytuacji powierzenia innej osobie czynności do wykonania. W konstrukcji art. 429 KC kluczowe jest, że odpowiedzialność dotyczy osoby powierzającej

---

<sup>42</sup> Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, s. 202.

<sup>43</sup> Art. 427 KC.

<sup>44</sup> Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, s. 203.

<sup>45</sup> K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny, t. I. Komentarz do art. 1–449*<sup>10</sup>, Warszawa 2018.

komuś innemu czynność do samodzielnego wykonania, niezależnie od charakteru prawnego samego powierzenia<sup>46</sup>. Na podstawie art. 429 KC odpowiedzialnością prawną można obciążyć powierającego za dokonanie wyboru odpowiedniego wykonawcy. Odpowiedzialność za powierzenie czynności innej osobie może odnosić się także do powierzenia takiej czynności podwładnemu, co zostało uregulowane w art. 430 KC. Odpowiedzialność zwierzchnika za szkody wyrządzone przed podwładnego oparta jest na zasadzie ryzyka – zwierzchnik odpowiada za wszelkie szkody wyrządzone osobom trzecim przez podwładnego przy wykonywaniu przez niego powierzonych mu czynności i z jego winy. Z racji zasady, że odpowiedzialność prawna zwierzchnika jest zależna względem odpowiedzialności podwładnego – bezpośredniego wykonawcy i sprawcy szkody, regułą jest, że obaj ponoszą odpowiedzialność solidarną wobec poszkodowanego, co warunkuje brzmienie art. 441 KC.

## **2. Odpowiedzialność kontraktowa**

Z kolei przesłanki dla zaistnienia kolejnego szczególnie istotnego z perspektywy niniejszej monografii rodzaju odpowiedzialności cywilnoprawnej, tj. odpowiedzialności kontraktowej stanowią niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania powstałego na skutek czynności prawnej, z którego można wywodzić odpowiedzialność, szkoda oraz związek przyczynowy między takim zdarzeniem a szkodą, która została spowodowana<sup>47</sup>. Podkreślić należy wyraźnie, że odpowiedzialność kontraktowa obejmuje wyłącznie szkody majątkowe, co stanowi obok kwestii winy sprawcy zasadniczą różnicę względem odpowiedzialności deliktowej. Zadośćuczynienie związane z doznaną krzywdą może wystąpić zatem na podstawie odpowiedzialności deliktowej. W odniesieniu do kwestii ciężaru dowodu w związku z odpowiedzialnością odszkodowawczą stosuje się zasadę ogólną wyrażoną w art. 6 KC. Zatem to na wierzycielu spoczywa ciężar dowodu, że dłużnik nienależycie wykonał zobowiązanie albo go nie wykonał, że wierzyciel poniósł szkodę majątkową oraz że między tymi czynnikami występuje adekwatny związek o charakterze przyczynowym<sup>48</sup>.

Zgodnie z art. 471 KC dla zaistnienia odpowiedzialności kontraktowej konieczne jest niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania. Zna-

---

<sup>46</sup> *Ibidem*.

<sup>47</sup> Art. 471 KC; J.M. Kodek, Jedność czy wielość reżimów odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie polskim – przyczynek do dyskusji de lege ferenda, SI 2007, Nr 47, s. 161–175.

<sup>48</sup> *Ibidem*.

mienne jest również, że sformułowanie art. 471 KC, zastrzegające, że o odpowiedzialności odszkodowawczej nie będzie mowy, jeśli niewykonanie lub nie należyte wykonanie jest następstwem okoliczności, za które dłużnik nie ponosi odpowiedzialności, wskazuje na dodatkowe warunki składające się na przesłanki odpowiedzialności kontraktowej. Ponadto, art. 420 KC określa, że jeżeli ustawa lub czynność prawna nie stanowi inaczej, dłużnik odpowiada za niezachowanie należytej staranności.

Wzorzec należytej staranności w kontekście odpowiedzialności odszkodowawczej może być konstruowany, w odniesieniu do art. 355 § 1 KC, w oparciu o kryteria obiektywne. Wzorzec należytej staranności będzie polegał na staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju<sup>49</sup>. Co kluczowe, nie ma w tym kontekście mowy o indywidualnych cechach dłużnika. Rozważyć i uwzględnić należy natomiast oczekiwania społeczne w stosunku do osób pozostających w określonym stosunku. Obiektywizacja wzorca należytej staranności ma za zadanie ochronę interesów wierzyciela i jego zaufania wobec wypełnienia przez dłużnika pewnych oczekiwań społecznych<sup>50</sup>.

W przypadku przyjęcia tezy o odpowiedzialności dłużnika opartej jedynie na zachowaniu zgodnym ze wzorcem należytej staranności, mniej istotna staje się kwestia winy dłużnika. W doktrynie prawa przyjmuje się jednak, że sformułowanie z art. 472 KC dotyczące niezachowania należytej staranności oznacza *de facto* odpowiedzialność za zawinione zachowanie i to z tego względu można dłużnikowi postawić zarzut<sup>51</sup>. Na rzecz interpretacji odpowiedzialności kontraktowej związanej z winą dłużnika oddziałuje także brzmienie art. 473 KC odwołujące się do szkody wyrządzonej umyślnie.

Wina umyślna w przypadku naruszenia zobowiązania, w oparciu o dorobek prawa karnego, oznacza, że dłużnik intencjonalnie narusza obejmujące go obowiązki powinno zachowania (*dolus directus*) albo godzi się na to, przewidując możliwość owego naruszenia (*dolus eventualis*). Z kolei wina nieumyślna, czyli niedbalstwo polega na niedochowaniu należytej staranności w sytuacji, kiedy powinien i mógł jednocześnie zachować się prawidłowo<sup>52</sup>. W literaturze prawa karnego i cywilnego można spotkać się także z rażącym niedbalstwem, które obejmuje odstępstwa od wzorca należytego zachowania dłużnika, osiągające wysoki stopień.

---

<sup>49</sup> A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 217.

<sup>50</sup> *Ibidem*; Z. Banaszczyk, P. Granecki, O istocie należytej staranności, *Pal.* 2002, Nr 46(7–8), s. 12–29.

<sup>51</sup> A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*.

<sup>52</sup> *Ibidem*; S. Grobel, Niektóre aspekty winy w prawie cywilnym, *ZNURz* 2011, Nr 10, s. 62–74.

Co istotne, także same strony mogą w ramach umowy rozszerzyć zakres okoliczności, za które dłużnik nie będzie odpowiadał, o czym stanowi art. 473 § 3 KC. Zatem w drodze umowy strony mogą przykładowo zaostrzyć lub złagodzić odpowiedzialność dłużnika. Niemniej jednak nie jest możliwe uchylene odpowiedzialności odszkodowawczej za winę umyślną dłużnika, o czym mowa w art. 473 § 2 KC.

W określonych sytuacjach dłużnik może odpowiadać także za inne osoby, o czym stanowi art. 474 KC, zgodnie z którym „dłużnik odpowiedzialny jest jak za własne działanie lub zaniechanie za działania i zaniechania osób, z których pomocą zobowiązanie wykonywa, jak również osób, którym wykonanie zobowiązania powierza”. Jest to konstrukcja prawna interesująca i użyteczna z perspektywy rozważań nad odpowiedzialnością prawną związków zawodowych. Odpowiedzialność odszkodowawcza za inne osoby jest istotna z perspektywy praktyki obrotu gospodarczego. Ponadto, w literaturze wskazuje się słusznie, że ważna w tym kontekście jest zasada, dzięki której dłużnik nie jest zobowiązany do osobistego świadczenia, o czym mowa w art. 356 § 1 KC<sup>53</sup>. Za działania lub zaniechania osób, którym powierzono zostało wykonanie zobowiązania lub jego części, dłużnik – np. związek zawodowy, odpowiada jak za własne działania lub zaniechania (art. 474 KC). Co istotne, by dochodzić odpowiedzialności odszkodowawczej za działania lub zaniechania osób działających na rzecz dłużnika na podstawie powierzenia im wykonania zobowiązania, konieczne jest przypisanie tym osobom winy obejmującej niezachowanie należytej staranności w zgodzie z art. 472 KC.

Rekompensata w ramach odpowiedzialności kontraktowej za szkody majątkowe dotyczy szkód bezpośrednio poniesionych przez stronę pokrzywdzoną. Zatem szkody poniesione w sposób pośrednio przez inne osoby nie będą wchodziły w skład rekompensaty w oparciu o konstrukcję odpowiedzialności kontraktowej. Szkada majątkowa obejmuje zarówno odnotowane straty, jak również utracone korzyści w oparciu o art. 361 § 2 KC. Po pierwsze stratę stanowią wartość utraconego świadczenia, czy też pomniejszona wartość świadczenia w związku z jego nienależytym wypełnieniem. Na szkodę majątkową, którą ma rekompensować odpowiedzialność odszkodowawcza składają się nakłady na ograniczenie szkody, jak również szkody następce<sup>54</sup>. Przy kalkulowaniu utraconych korzyści na uwadze należy mieć adekwatny stopień prawdopodobieństwa uzyskania określonych korzyści. Tym samym, nie

---

<sup>53</sup> Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, s. 322.

<sup>54</sup> A. Szpunar, *Ustalenie odszkodowania w prawie cywilnym*, Warszawa 1975.

jest wystarczająca jedynie szansa osiągnięcia zysku w kontekście prawidłowości roszczenia odszkodowawczego<sup>55</sup>. Obowiązek istnienia związku przyczynowego wobec utraconych korzyści jest w zasadzie podkreślony w art. 471 KC. Niemniej jednak utracone korzyści obejmują także pozbawienie pożytków z rzeczy, jak również szkodę następczą.

Kolejnym istotnym wątkiem odnoszącym się do odpowiedzialności kontraktowej jest kara umowna. Kara umowna jest uznawana za instytucję prawną z zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej<sup>56</sup>. Pod pojęciem kary umownej ustawa nakazuje rozumieć sumę należną tytułem naprawienia szkody, zaś jej funkcją jest wyłącznie funkcja kompensacyjna. Skutki w postaci oddziaływania przymuszającego i represyjnego w związku z zastosowaniem kary umownej uznaje się za kwestie wtórne. Konstrukcja kary umownej wzmacnia pozycję wierzyciela w stosunku zobowiązaniowym i zwiększa szanse na rzeczywiste wykonanie zobowiązania przez dłużnika. Dzięki karze umownej łatwiejsze jest zastosowanie sankcji odszkodowawczej wobec dłużnika, który nie wykonał lub wykonał nienależycie zobowiązanie.

Odszkodowanie umowne oraz odszkodowanie na zasadach ogólnych traktuje się jako różne kwestie, chociaż ich cel w postaci naprawienia szkody jest zbieżny<sup>57</sup>. Stąd też w ramach interpretacji instrumentu kary umownej powszechne są odwołania do odpowiedzialności odszkodowawczej, przy czym kary umowne mogą powodować odmienne skutki ekonomiczne lub psychologiczne w zestawieniu z odszkodowaniem na zasadach ogólnych. Co kluczowe, kara umowna jest określana *ex ante* przez strony zobowiązania, co łączy się z ryczałtowym charakterem odszkodowania umownego<sup>58</sup>. Wysokość kary umownej może być ustalona na poziomie wyższym niż odszkodowanie, które byłoby uzyskane na zasadach ogólnych w danej sprawie, co jest istotną zasadą m.in. w kontekście kary umownej związanej z układem zbiorowym pracy.

Zastrzeżenie kary umownej w prawie cywilnym często jest traktowane jako dodatkowe zastrzeżenie umowne<sup>59</sup>. Jest to powszechny pogląd, mimo że kara umowna została uregulowana osobno, wśród przepisów regulujących skutki

---

<sup>55</sup> A. Sinkiewicz, Pojęcie i rodzaje szkody w polskim prawie cywilnym, *Rej.* 1998, Nr 2(82), s. 59–74.

<sup>56</sup> J. Jastrzębski, Kara umowna, Warszawa 2006, rozdział IV.

<sup>57</sup> *Ibidem*.

<sup>58</sup> *Ibidem*.

<sup>59</sup> W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Zarys wykładu, Warszawa 2004, s. 185.

niewykonania zobowiązań<sup>60</sup>. Niemniej jednak wyraźnie zauważalna jest zbieżność funkcjonalna kary umownej i dodatkowych zastrzeżeń umownych w kontekście związania stron zobowiązania<sup>61</sup>.

Wysokość kary umownej może być oznaczona poprzez bezpośrednie wskazanie jej wysokości, jak również poprzez określenie jej relacji w stosunku do wartości świadczenia głównego. Co kluczowe i w związku z art. 483 § 2 KC, zastrzeżenie kary umownej za nienależyte wykonanie zobowiązania nie wyłącza żądania wykonania zobowiązania przez dłużnika. Zatem kara umowna stanowi surogat zobowiązania wyłącznie, kiedy dłużnik ponosi odpowiedzialność za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania<sup>62</sup>. Zastrzeżenie zapłaty sumy pieniężnej za niespełnienie świadczenia, także kiedy dłużnik nie ponosi odpowiedzialności prawnej, nosiłoby cechy gwarancji<sup>63</sup>.

Konstrukcja kary umownej przewiduje pewien stopień ochrony dłużnika w stosunku zobowiązaniowym. Mianowicie, wierzyciel nie ma prawa żądania od dłużnika odszkodowania przekraczającego wysokość zastrzeżonej kary, o ile strony nie postanowiły inaczej (art. 484 § 1 KC). Co więcej, dłużnik może żądać zmniejszenia kary umownej, jeżeli została ona rażąco wygórowana lub jeśli zobowiązanie zostało wykonane w znacznej części, co stanowi miarkowanie kary umownej (art. 484 § 2 KC).

Istotną różnicę między odpowiedzialnością na podstawie kary umownej a odpowiedzialnością odszkodowawczą na zasadach ogólnych stanowi kwestia szkody. O ile wystąpienie szkody jest przesłanką konieczną dla dochodzenia odpowiedzialności odszkodowawczej na zasadach ogólnych, sytuacja przedstawia się inaczej w przypadku kar umownych. Językowa interpretacja art. 483 KC wskazywałaby na konieczność wystąpienia szkody dla egzekwowania kary umownej, jako że przepis wyraźnie wspomina o naprawieniu szkody. Wobec jednak zasadniczego osłabienia znaczenia kary umownej wskutek przyjęcia powyższej interpretacji, warto podkreślić możliwość zastosowania wykładni funkcjonalnej przepisów dotyczących kary umownej, na podstawie których stwierdzić należy dopuszczalność dochodzenia odszkodowania umownego (kary umownej), bez względu na wysokość poniesionej szkody. Brak

---

<sup>60</sup> *Ibidem*.

<sup>61</sup> J. Jastrzębski, Kara umowna, rozdział V.

<sup>62</sup> Z. Radwański, A. Olejniczak, Zobowiązania – część ogólna, s. 344.

<sup>63</sup> *Idem*, s. 345.